

Sönməz ABBASLI
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
E-mail: sonmezabbasli@gmail.com

NOVRUZ MƏRASİM KOMPLEKSİNƏ BİR NƏZƏR (Qarabağ folklor örnəkləri əsasında)

Açar sözlər: novruz, bayram, xalq, mərasim, su, yumurta, adət, tonqal

A GLANCE AT THE NOVRUZ RITUAL COMPLEX (On the base of Garabag folklore samples)

Summaru

Various seasonal ceremonies were also held in the region of Garabag in relation to natural events, beliefs and labor activity and played an indispensable role in the formation and enrichment of the region's population.

Novruz is one of the holidays celebrated by our people with great love. After long and cold winter nights, there is a special excitement to greet the spring. Because, with the awakening of nature, spring brings us the Novruz which means the “new day”. It is the holiday of revival of the whole Turkic world, which brought people together and gave them good emotion.

Despite the ban on celebrating Novruz during the Soviet era, the people did not forget this occasion and celebrate it in secret. Novruz, which has gained national holiday status is known all over the world. The inclusion of Novruz into the Representative List of Intangible Cultural Heritage of Humanity by the United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (UNESCO) in 2009 and the announcement the 21st of March as the International Novruz Day by the United Nations may be regarded as the greatest value to this nation's holiday in the international arena.

For centuries, Novruz has been celebrated with special enthusiasm in Garabag as in other regions of Azerbaijan. The specificity is noted in Novruz season ceremonies celebrated in Garabag. Chill up to Novruz, Tuesdays, growing Samani, beating eggs, Novruz soothsaying etc. are still celebrated in this region with specificity.

Keywords: Novruz, holiday, folk, ceremony, water, egg, tradition, bonfire

ВЗГЛЯД НА ОБРЯДОВЫЙ КОМПЛЕКС НОВРУЗ (На основе карабахских фольклорных образцов)

Резюме

В связи с отношением к природным явлениям, верой на окружающий мир, трудовой деятельностью в Карабахском крае также проводились различные сезонные церемонии, которые сыграли незаменимую роль в формировании, духовном обогащении населения этого региона.

Одним из отмечаемых с большим чувством любви праздников является Новруз-байрам. После долгих и холодных зимних ночей имеется особое вдохновение и волнение встретить цветастую, покрытую зеленым платком весну. Потому, что весна, которая является основой новизны, начала, изобилия и достатка, приносит нам с собой являющийся «новым днем» Новруз. Еще с древних времен, Новруз, который сближает людей, приносит им радость является праздником возрождения – пробуждения всего тюркского мира!

Не смотря на то, что в прошлом веке – в период правления Советской власти был введен запрет на проведение Новруз-байрам, народ не забывал о своем дорогом празднике, то тайно, то открыто отмечал его. Сегодня, Новруз, который получил статус общенационального праздника, известен во всем мире. Включение Новруз-байрам в список нематериального культурного наследия ЮНЕСКО в 2009 году, а через год объявление Организацией Объединенных Наций 21 марта «Международным днем Новруз» можно расценить как самую высокую оценку пользующегося любовью этого народного праздника.

Веками Новруз байрамы отмечался с особым энтузиазмом и в Карабахском регионе, как и в других регионах Азербайджана. На новрузских сезонных церемониях, проводившихся в Карабахе проявляются специфические особенности этого региона.

Выход из дышла до Новруза, вторники, выращивание семени, битье яичками, окрашивание яичек, оставить шапку, новрузские гадания и другие церемонии в этом регионе сегодня также проводятся своеобразно.

Ключевые слова: Новруз, праздник, народ, церемония, вода, яички, обычай, костер

Məsələnin qoyuluşu: Təbiət hadisələrinə münasibət, ətraf aləmə etiqad, əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar Qarabağ diyarında da müxtəlif mövsüm mərasimləri keçirilmiş və bölgə əhalisinin formalaşmasında, mənən zənginləşməsində əvəzsiz rol oynamışdır.

Xalqımızın böyük sevgi ilə qeyd etdiyi bayramların başında heç şübhəsiz ki, Novruz bayramı dayanır. Uzun və soyuq qış gecələrindən sonra allı-güllü, yaşıl örpəkli baharı qarşılaşmağın xüsusi coşğunluq və həyəcanı var. Çünki təbiətin oyanışı ilə, yenilik, başlanğıc, bərəkət və bolluğun təməl daşı olan bahar bizə özü ilə “yeni gün” anlamına gələn Novruzu gətirir. Hələ əski zamanlardan insanları bir-birinə yaxınlaşdıran, xoş ovqat bəxş edən bütün Türk dünyasının diriliş — oyanış bayramıdır Novruz!

İşin məqsədi: İşin əsas məqsədi Qarabağdan toplanmış folklor mətnləri əsasında Novruz mərasim kompleksinə nəzər salmaqdır.

Ötən əsrdə Sovet hakimiyyətinin hökmranlıq etdiyi bir dövrdə Novruz bayramının keçirilməsinə qadağalar qoyulsa da xalq bu əziz bayramını unutmadı, bəzən gizli, bəzən açıq şəkildə qeyd etdi. Bu gün umummilliyət bayramı statusu qazanmış Novruz bütün dünyada tanınır. 2009-cu ildə Novruz bayramının YUNESKO-nun qeyri-maddi mədəni irs siyahısına daxil edilməsini, bir il sonra isə Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən martın 21-nin “Beynəlxalq Novruz günü” elan edilməsini bu sevimli xalq bayramına beynəlxalq misyasda verilən ən böyük qiymət kimi dəyərləndirmək olar. Müxtəlif tədqiqatlardan bu bayramın islamiyyətdən çox əvvəl keçirildiyi (Şaiq, 1978:56), xurafatın uzun müddət bu bayramı unutturmağa çalışdığı (Təhmasib, 1966), kökü bəzən atəşpərəstliklə bağlansa da, zərdüştilikdən çox-çox qədim olması (Təhmasib, 1966) məlum olur. Folklorşünas S.Qasımovanın qənaətinə görə “Novruz geniş mənada iştirakçıların hamısının qabaqcadan bildiyi müəyyən hərəkətlərin və sözlərin icrasından ibarət mərasimdir. O, mövsüm mərasimidir; hər vaxt keçirilməz, onun öz vaxtı var, mart ayında, qışın yaza keçid vaxtında icra olunur. Novruz bir mərasim növü kimi, yəni dar mənada, bayramdır, ildəyişmə bayramıdır. Novruza aid olan nə varsa — hamısı mərasim ənənələridir (Qasımova, 2018: 10).

Əsrlər boyu Novruz bayramı Azərbaycanın digər bölgələrində olduğu kimi Qarabağ bölgəsində də xüsusi coşğunluqla qeyd edilib. Qarabağda keçirilən Novruz mövsüm mərasimlərində bölgə üçün spesifik çalarlılıq özünü göstərir. Novruza qədər çillə çıxarmaq, çərşənbələr, səməni cücərtmə, yumurta döyüşdürmə, yumurta boyama, papaqatdı, Novruz falları və s. mərasimlər bu regionda bu gün də özünəməxsus şəkildə keçirilməkdədir.

İbtidai dünyagörüşü və təsəvvürlərə əsasən qışın “üç çillə”yə bölünməsi fikrinin bu gün də xalq arasında yaşarlılığı danılmazdır. Böyük çillə, kiçik çillə və Boz ay bölgüsünün və “çillə” anlayışının əski təsəvvürlərlə bağlı olduğunu söyləyən folklorşünas alim B.Abdulla yazır: “Çillə” əslində qırx rəqəmi ilə bağlı olub, el arasında çoxluq, ağırlıq mənasında başa düşülür. Hər üç çillədə adamlar qışdan qorxmadıqlarını, onunla mübarizəyə hazır olduqlarını bildirmək üçün müxtəlif tədbirlərə əl atmış, mərasimlər keçirmiş, ayınlar icra edib nəğmələr oxumuşlar” (Abdulla, 2004: 99). Sənətşünas C.Bağdadbəyovun “Xatirələr və etnoqrafik qeydlər” kitabından məlum olur ki, Şuşada bayrama bir ay qalmış çillə çıxarılır, ay ərzində gecələr çalğı-rəqslər ilə keçərmiş. Xalq köhnə ilin kəsalətindən qurtulmağa çalışıb, təzə ilə daxil olmaqla qış çillələrindən yaxa qurtarmağa çalışmışlar. Müəllif ruhanilərin də bu işdə aciz qaldığını etiraf edir. Qeyd olunur ki, çilləyə hazırlıq məqsədilə əvvəlcədən məhəllədəki böyük evlərin zalları tutulur, döşənir, iştirak edəcək şəxslərdən bir manat məbləğində pul yığılır, xüsusi musiqi dəstəsi tutulur, meyvə, şirni, şam və s. ibarət xonçalar hazırlanırdı. Toylardarkı kimi xonçanın başında “xan” dayanır, lakin verdiyi əmrlər, cəzalar daha yüngül idi. Çillə axşamları şam yeməyindən sonra əli çubuqlu “fərraşlar”ın rəqqasələri ilə məclis başlanırdı. Verilən cəzalara gəldikdə məlum

olur ki, gec gələn iki dəfə oynamalı, səsi olmayan tanıdığı digər birini nişan verməli idi və s. 50-60 yaşlı kişilərin də çillə məclislərində iştirak edib rəqs etdikləri və gəncləri utandırmamaq, istədikləri kimi vaxt keçirməsini təmin etmək üçün məclisi tez tərək etdikləri söylənir. Axır çərşənbə gecəsi isə xüsusi coşqunluqla qeyd edilir. Səhər açılan kimi məclis iştirakçıları musiqi çalınarkən bulaq başına gəlib rəqslər edib, əl-üzlərini yuyub, işə gedermişlər, hətta rəqs edə bilməyənlər belə o baş- bu başa hərəkət etməli idilər (Bağdadbəyov, 2002: 76-77).

Sənətsünas sözügedən əsərində axır çərşənbə günü Qayıbalı kəndində olduğu zaman heç vaxt təsadüf etmədiyi bir çillədən — musiqisiz çillədən də maraqla bəhs edir. Anlaşılır ki, böyük bir damda-qazmada yüzdən çox qız-gəlin və gənc toplaşmış çillə çıxarılmış. Damın ortasında iki böyük ocaqda iki qazan lobyalı plov dəmə qoyulur. Musiqisiz, qızların ağız havasına təmiz geyimli gənclər dairəvi surətdə rəqs edirlər. Rəqslərin hər növü çalınır, hətta balaca daraqların üzərinə nazik kağız qoyulması isə daha yaxşı çalmağa səbəb olurdu. Vedrə və similər qaval yerinə işləndirdi. Müəllif bəzi kəndlərdə axırıncı çillələrdə kənd gənclərinin keçədən hazırlanmış bir buynuzlu maska, yundan isə uzun saqqal taxıb axşam düşdükdə tanıdıqları evlərə yollanıb, heybələrini qovurğa, noxud, kişmişlə doldurduqlarını qeyd edir. Bəzilərinin hətta damın üzərinə çıxıb, ordan müxtəlif məzali sözlər söyləyib, oxuyub daha sonra ip və ya heybə salladıqlarını da diqqətə çatdırır (Bağdadbəyov, 2002: 77-78).

Vaxtilə böyük həvəslə keçirilən “Çilə” mərasimi son illər Qarabağda keçirilmir desək, yanılmırıq. Bu mərasim demək olar ki, unudulmuş və arxaikləşmişdir. Folklorşünas alim A.Xəlil bölgəyə ekspedisiya zamanı “Tək” adlandırılan İlxır çərşənbədə və Novruz bayramı səhəri su üstünə getmək, su üstündən keçmək və bu zaman “Çilə tökmək” adətini olduğunu qeydə aldıklarını vurğulayaraq bildirir ki, bu da sadəcə deyim olaraq qalmışdır. Alimin qənaətlərinə görə, “yumurta falı”, bir-birinin üzərinə su tökmək və bayramdan on üç gün sonra səməninin niyyət edilərək suya və ya başqa təmiz bir yerə atılması adəti hələ də yaşarlığını sürdürməkdədir (Xəlil, 2013: 32). A.Xəlilin qeydlərindən o da məlum olur ki, Cənubi Azərbaycandakı 13 mənasını daşıyan “Sizdəh” mərasimi bu bölgədəki “13 gün” mərasimi ilə eyniyyət kəsb edir. Mərasim tam halında icra olunmasa da tək bir element, mərasimin icrası zamanı saxlanmaqdadır (Xəlil, 2013:32).

Folklorşünas A.Nəbiyeva Qarabağ bölgəsində çərşənbələrin ilkin dövrlərdə “tək gecəsi” adlandırıldığını, Sovetlər dönəmində qoşa səslə hərflərin dilimizdən çıxarılması qərarından sonra tək sözünün dilimizdən avtomatik çıxarıldığını və “çərşənbə” sözü ilə əvəz olunduğunu iddia edir. Tədqiqatçı Qarabağın bəzi bölgələrində hələ də “tək gecəsi”nin işləndiyini vurğulayır (Nəbiyeva, 2015:140).Yenə A.Nəbiyevanın fikirlərinə sükənsək, Qarabağda yalançı çərşənbə, Su, Od, Yel, Torpaq olmaqla beş çərşənbənin keçirildiyi dəqiqləşir (Nəbiyeva, 2015:140).Yaranışı simvolizə edən yumurta Novruz bayramı adət-ənənələrində tez-tez sınıdır. Folklorşünas A.Xəlil Qarabağ bölgəsində yumurtanın kol dibinə qoyulması adətinin məhsuldarlıqla bağlı bir ritual olduğunu, mərasim hissəsinin unudulsa da kiçik bir detal kimi saxlandığını və yeni ildə toyuq-cücənin bol olması istəyi, arzusu ilə əlaqələndiyini vurğulayır (Xəlil, 2013: 33).

Axır çərşənbədə qızlar yumurta ilə cövhəri götürərdilər, aparıb bir çəmənliyə qoyardılar. Əgər o gecə çəmənliyə şəh düşsəydi, yumurta cövhərə dəyib qırmızı boyansaydı, onda qızların niyyəti həsil olardı (Bu yurd bayquşa qalmaz, 1995: 66). Novruz mərasimi kompleksinə daxil olan ilk su, axar su, lal su və s. inanclarda su kultuna inamın izləri aydın görünməkdədir.

Qarabağ bölgəsində bir-birinin üzərinə su tökmək adəti ilə bağlı inancların müşahidəsi onu göstərir ki, su paklıq, təmizlənmə rəmzi olduğu üçün su tökmək də paklanma ri-

tualının elementidir. Axır çərşənbə günü hamıdan erkən oyanıb axar su üstünə gedər, əl-uz yuyub, təzə suya çaydan daş qoyub evə gətirər və künc-bucaqlara səpərdilər. Bu bərəkət hesab edilirdi. Və yaxud köhnə sular atılır, qablar təzə su ilə doldurulurdu (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, 2013: 175). Digər mətndən isə bəlli olur ki, axır çərşənbədə kim birinci sudan doldursa, onun bəxti açılır. Ona görə bütün qızlar həmin gün erkən gedib su doldurmağa çalışırlar (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IV, 2013:223).

Qarabağdan toplanmış su ilə bağlı mətnlərdən o da məlum olur ki, axır çərşənbə gününün səhəri gətirilən ilk suyun müqəddəsliyinə, paklığına inanılır. Folklorşünas A.Hüseynovanın su ilə bağlı tədqiqatlarından belə anlaşılır ki, axır çərşənbənin səhəri gününün suyu “adi su deyildir. İlk sudur, demək, kosmoqonik — yaradıcı sudur (Babək, 2011:182). Başqa sözlə, ilk suyun möcüzəli olmasına bu bölgədə də böyük inam var. Qarabağdan toplanmış folklor mətnlərindən məlum olur ki, bu bölgədə axır çərşənbə günü su ilə bağlı müxtəlif fallar icra edilir. Bir stəkanda su götürüb üzərindən sapa keçirilmiş üzüyü keçirir və bununla da üzüyün neçə dəfə gedib gəlməsi ilə fəali baxılan qızın ailə quracağına inanılır (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, 2013: 182).

Digər fəlda isə bir qab su götürülür, arxasına pambıq dolanmış iki iynə suya salınır. Evlənməyi düşünən iki gəncin adlarına salınan bu iynələrin hərəkət vəziyyəti ilə onların ulduzlarının barış-barışmayacağına inanılır. İynələrin baş-başə yaxınlaşması xeyrə, ayır-ayrı istiqamətlərə yönəlməsi isə uğursuzluğa yozulur (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, 2013: 182).

Bayram gecəsi gənc qızlar su üstünə “gədih” tutmağa gedərdilər. Suyun bir anlıq dayandığına inanır və o anda bir arzu tutub onun reallaşacağına ümid bəsləyərdilər (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, 2013: 182).

Sənətsünas C.Bağdadbəyov Qarabağda o dövrün Novruz adətlərindən bəhs edərkən “axır çərşənbələri od yandırır üstündən tullanıb, “ağırlığı tökmək”, bayrama bir qədər qalmış evlərdə bir neçə boşqabda buğda göyertmək, səməni bişirilən yerə iməciliyə çağırıldıqda mütləq getmək və s. qeyd edir (Bağdadbəyov, 2002: 78). Türklərin odu müqəddəs hesab etdikləri, oda sitayiş etdikləri tarixən məlumdur. Novruz mərasim kompleksində od elementi əsas iştirakçısıdır. Tonqal qalanması, ocaqlarda qazan asılması, lampa, şamın iştirakı ilə müxtəlif Novruz fallarının icrası dediklərimizi təsdiq edər.

Qarabağ bölgəsində də axır çərşənbədə böyük tonqallar qalanır. Folklor mətnlərdə öncə dağların başında tonqalların qalandığı, daha sonra isə aşağıda tonqalların sayının artması qeyd olunur (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, 2013: 177). Qeydə alınmış mətnlərdə Novruz bayramında kirvələrin tutulması, o kirvələrin hətta bacı, qardaşdan da əziz tutulması söylənilir. Ölüm, qan düşən qapıya həmin kirvələrin gəlməsi ilə söz-söhbətin bitdiyi məlum olur (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, 2013: 179).

Bir ailənin kirvəsi digər ailənin kirvəsinə uşaqdan böyüyə təzə paltar alır, ya çərşənbə ilə Novruz bayramı arası ya da Novruzdan bir gün sonra alaçatı deyilən şirniyyatlarla bəzədilmiş xonça düzəldib gedir. Gedilən evdə süfrə açılır. Növbəti gün isə digər kirvə paylana bu evə qonaq gəlir (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, 2013: 178-179).

Novruz bayramı həm də Azərbaycan xalqının zəngin süfrə mədəniyyətindən xəbər verir. Bu bayram varlıya-kasıba baxmır. Hər kəs süfrəsini ləziz Novruz təamları ilə bəzəməyə çalışır. Müxtəlif rəngə boyanmış yumurtalar, şəkərbura, paxlava, qoğal, badambura, şəkərçörək və s. kimi şirniyyatlar, çərəzlər, al-əlvan bayram şamları və bayramın əsas atributlarından olan səməni Novruz süfrəsinin yaraşığıdır.

Qarabağ bölgəsinin Novruz adətlərində bayram günü bir evdən yeddi payın çıxması, axır çərşənbə günü qanın tökülməməsi, başqa söylə desək, heyvan, toyuq kəsilməməsi, südlü aşın bişirilməsi faktları məlumdur (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IX, 2014: 107).

Təbii ki, sonuncu çərşənbədə heyvan kəsilməməsi ilə bağlı fikirlər Qarabağda bölgədən bölgəyə dəyişir. A.Nəbiyevanın fikirlərinə söykənsək, Ağdam bölgəsində “Birinci Su çərşənbəsində xəmir aşı və yaxud ərİştəli aş bişirər və həmin gün tezdən bulaq, kəhriz suyu gətirib samovar çayı qoyardılar. İkinci Od çərşənbəsində lobyalı aş bişirər üstünə şəkər töküb yeyər və qırmızı suyunu həyətə tökürdülər ki, bolluq olsun, insanlar qırmızı günə çıxsınlar. Üçüncü Yel çərşənbəsində səbzəli aş bişirilərdi. Bu çərşənbədə yeniyetmə qız uşağı olan ailədə xəmir xırda-xırda kündələnir həyətdə qoyulurdu. Quşlar dimdiyi ilə xəmiri hansı istiqamətə dimdikləyib atsa qızın elçisi o istiqamətdən gələrdi. Dördüncü Torpaq çərşənbəsində qovurmalı aş bişirilərdi”(Nəbiyeva, 2015: 143-144).

Hələ xanlıqlar dövründə Qarabağa, Şuşaya müxtəlif hörmətli qonaqların gəlişi səbəbi ilə ən peşəkar aşpazların buraya toplaşması faktları hamıya məlumdur. Bu bölgəyə daxil olan hər bir şəhər, rayon və kəndin özünəməxsus süfrə mədəniyyəti var.

Novruz bayramı həm də gənc qızların əl qabiliyyətini nümayiş etdirmək üçün gözəl bir vəsilədir. Digər bölgələrdə olduğu kimi Qarabağın Qubadlı bölgəsində qızların əl qabiliyyətini yoxlamaq üçün maraqlı üsula əl atırdılar. Belə ki, qızlar əvvəlcədən yığışub bu il kimin evində aş bişiriləcəyini müəyyən edirdilər. Aş üçün lazım olan nə varsa hər qız birini gətirir, biri isə aşı bişirərdi. Aş yaxşı çıxarsa il boyu həmin qızın adı yaxşı mənada hallanardı. Bişirilmə mərasimi böyük qara damlarda keçirilir və beləliklə də qızların gələcəkdə necə gəlin olacağına imkan yaradılırdı. Bişirilənlərdən hərə evinə pay da aparırdı (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IV, 2013: 227).

Qubadlı bölgəsinin Novruz adətləri ilə tanışlıq zamanı bir cəhət də diqqətdən qaçmır. Axır çərşənbədən bir gün əvvəl bütün kənd əhalisi dəstə ilə Qara Kaha deyilən yerə çöl göyertisi yığmağa gedir. Sinəyə döşlük, kürəyə şal bağlayıb, nəgmə oxuya-oxuya bənövşə, cincilim, quzuqulağı, yemlik və keşniş yığılıb mütləq Novruz süfrəsində öz yerini tapırdı (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IV, 2013: 227).

Novruz həm də birlik, bərabərlik bayramıdır. Qarabağ bölgəsinin gözəl Novruz adətlərindən biri də bayram günü yasda olanların könlünü xoş etmək, onlara arxa-dayaq olmaqdır. Həmin gün bölgə əhalisi sevinci paylaşıqları kimi acını da paylaşır. Bir sözlə, elin ağır günündə də şad günündə də xalq bir olmağı bacarır. Beləliklə, “Əl tutmaq əldən qalıb” misalı bu yurdun Novruz adət-ənənələrində də öz əksini tapır.

Beyləqan rayonunda bayram günü hansı evdə yas düşübsə birinci ora gedir və həmin evdə aş qazanını asırlar (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IX, 2014: 108).

Zəngilan rayonunda isə bayram günü ölüsü düşmüş ailəyə aş süzüb, şirniyyatlarla gedilir və ölü sahibinə “Allah rəhmət eləsin, bilirik, ağır dərdədi, uşaqların stolunun üstünü boş qoyma” deyilirdi (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, 2013: 180).

Ümumiyyətlə, Qarabağdan qeydə alınmış mətnlərdə axır çərşənbədən bir həftə əvvəl, yəni üçüncü çərşənbədə qəbir üstünə gedilməsi, Quran oxunması, evə qayıdıb ehsan verilməsi, heyvan kəsib, aş bişirilməsi, süfrəyə bayram şirniyyatlarının hər birindən qoyulması məlum olur. Ölən cavan adamdırsa ehsan zamanı ona ağı da deyirlər (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VII, 2014: 146).

Novruz bayramının ən sevilən mərasimlərindən biri də papaqatdı mərasimidir. Ümumiyyətlə, son illər papaq atılmasına fərqli yanaşmalar sezilməkdədir. Bəzi tədqiqatçılar papaq atılmasına etiraz bildirir, bəziləri bunu normal qəbul edir. İstənilən halda günümüzədək gəlib çıxan və uşaqların sevə-sevə icra etdiyi bu mərasim Qarabağ bölgəsində də əsrlər boyu olub və yaşamını davam etdirməkdədir. Bu ərəzidən toplanmış örnəklərdən bəlli olur ki, dövr və bölgədən asılı olaraq bu mərasim corab, heybə, torba, dəsmal və yaxud da papağın vasitəsilə icra edilib.

Tərtərdən qeydə alınmış mətndən belə aydın olur ki, bu bölgədə bayramda uşaqlar yığılıb bacadan dəsmal, papaq sallayırlar. Söyləyicinin dediyinə görə isə, əvvəllər bacadan corab sallayırmışlar. Hətta eyni anda otuz, qırx corabın sallandığı faktı məlum olur (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI, 2013: 184).

Bərdədən toplanmış mətndə isə söyləyici yaşadığı Lənbəran kəndində papaq deyil, torba atıldığını söyləyir. Bir metrlik qarğının ucuna torbanı bağlayıb qapının arasından içəri uzadıldığı bəlli olur (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, V, 2013: 133).

Folklorun əsasən epik növündə rastlanan cilddəyişmə aktına Novruz mərasimlərində də rast gəlmək olar.

Xocavənd rayon sakinlərindən toplanmış nümunədən aydın olur ki, bayram günlərində cavan oğlanlar qadın, qızlar isə kişi paltarları geyinib müxtəlif məzəli hərəkətlər edirmişlər (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VII, 2014: 145). Qarabağın digər bölgələrdə də oğlanların qadın paltarları geyinib evlərə girib, xonçadan istədikləri şeyi götürüb, ürəyi istədikləri kimi davrandıqları folklor mətnlərindən məlum olur. Uşaq-böyük maraq göstərib sonda həmin adamın üzünü açıq və oğlan olduğu aşkarlanırdı (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, I, 2012: 172). Qeyd edək ki, analoji hala Qazax Novruz adətlərində də rast gəlmək mümkündür. “Gənc oğlanlar müxtəlif qadın paltarları geyinib getməklə həm onları əyləndirir, həm də öz sevdikləri xanımları yaxından görə bilirlər. Kəndlilər bu bayramı Salahlı karnavalı adlandırırlar” (www.dosye.org).

Qarabağda Novruzla bağlı mətnləri araşdırarkən maraqlı bir adətlə də qarşılaşdıq. Qubadlı bölgəsinin Qaracallı kəndindən olan bir söyləyici “Yelləncək” adlanan bu adətin keçən əsrin 60-cı illərinə qədər icra olunduğunu bildirir. Belə ki, qoz ağaclarının ən hündür budaqlarından sicim asır, iki nəfər qız üz-üzə oturub ayaqlarını bir-birinin kəndirindən keçirir, bir qadın da onları yellədə-yellədə müxtəlif nəğmələr oxuyur. Kəndin bütün adamlarının, gənc-yaşlı fərq etməz bu mərasimdə iştirakı söylənir. Hətta uzun növbələrin olduğu bəlli olur. Qeyd edək ki, çəkisi eyni olan iki adam yelləncəkdə oturmağı idi. Əks təqdirdə yelləncək yellənməzdi (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IV, 2013: 226).

Bu adətin “Yellənni” adlanan bir növündə isə iki nəfər ayaqüstə olur və bu zaman sicimin bir tərəfini açıq, həmin adam ayağının birini sicimin üstünə qoyur, digər ayağı isə havada qalır. Havada qalan ayaq digərini hərəkətə gətirir. Bu oyunda əsas məqsəd hünərin nümayişi idi. Yəni oyunçu özü-özünü yellətməli idi. Qadın-kişi fərq etməz kim qalib gəlirdisə, həmin obada qəhrəman kimi tanınırdı (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IV, 2013: 226).

Folklorşünas A.Nəbiyeva Qarabağda çərşənbələrdə armud və qoz ağaclarından yelləncəklər asıldığını və yellənənlər arasında yaş məhdudiyyətinin olmadığını, gənclərin yellənən zaman yaşlıları tərəfindən ayaqlarının döyücləndiyini bildirir. Məlum olur ki, ayaqları vurmaqda əsas məqsəd yellənənlərin nişanlılarının adını öyrənməkdir (Nəbiyeva, 2015: 140).

Qeyd edək ki, Şəki-Zaqatala regionunda yaşayan etnik qruplardan olan avarlar yazın gəlişi ilə bağlı qeyd etdikləri “Sinqili bayramı”nda yelləncəklə bağlı xüsusi mərasim keçirirlər. Folklorşünas M.Yaqubqızının araşdırmalarına görə, “İri ağac olan yerdə yığışardılar, yelləncək salırdılar. Nə qədər yelləncək yuxarıdan asılırsa, bayram o qədər maraqlı olurdu. Görək burada kim bərk yellənir, ayağı ağaca dəyir. Bir nəfər yellənir, iki nəfər də onu yelləyir. Bir tərəfdə qadınlar maxara bişirirlər, bir tərəfdə isə molla gəlib yazın gəlişinə xeyir-dua verirdi (Yaqubqızı, 2016: 77).

Qaqaz türklərinin ən vacib bayramlarından olan “Hederlez”də də gənclərin yelləncəkdə yelləndikləri faktı ilə rastlaşırıq (azkurs.org).

Kırım tatarlarının da Xıdırlezin bayramı günü meydanlarda tonqal qaladıqları, qəbir üstünə getdikləri, “kalakay” adlandırılan çörək bişirib, yelləncəkdə yelləndikləri, davul-zurnanın müşayiəti ilə yallı getdikləri tədqiqatlardan məlum olur (Yoloğlu, 2018: 173).

İstər Novruz bayramında istərsə də Xıdır Nəbi bayramında yelləncəkdən istifadə olunması elə-belə deyil. P.N.Boratav tədqiqatında balaca yelləncəyi arzulanan körpənin simvolu hesab edir (Boratav, 2018: 13).

Qubadlının maraqlı Novruz adətlərindən biri atçapma idi. Bir il ərzində kimin atı var idisə onu yaxşıca bəsləyir, Novruz bayramında dəqiq bir gün müəyyən etdikdən sonra kəndin aralığı deyilən yerə toplaşırıldı. Başlanğıc isə Qala dərəsi deyilən yerdən başlanır və digər kənd görünənə qədər birinci çatanı müəyyənləşdirirdilər. Qalib kənd əhli tərəfindən mükafatlandırılır, elin-obanın igidi kimi hörmət qazanırdı (Qarabağ: folklor da bir tarixidir, IV, 2013: 228).

Qarabağda, konkret olaraq Beyləqan ərazisində kimin tufəngi varsa ilaxır çərşənbədə güllə atardı ki, tufəng çiləli qalması (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IX, 2014: 109).

Qarabağın bütün bölgələrində olduğu kimi Beyləqanda da qulaq falına çıxılır. Niyət tutub qonşunun qapısına gedir, qapıya yaxınlaşdıqdan sonra əli qulaqdan götürüb eşidilən sözlə niyyətin hasil olub olmayacağına inanırlar (Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IX, 2014: 110).

Təəssüflə deməliyə ki, bu gün xalqımızın əsrlər boyu mühafizə etdiyi və bir gün də belə unutmadiğı Novruzunu öz doğma yurd yuvasında qarşılaya bilməyən minlərlə qaçqınımız var. Buna baxmayaraq müxtəlif şəhər və bölgələrə səpələnmiş, köçkünlük həyatının hər bir ağrı-acısına mətanətlə, səbirlə sinə gərən soydaşlarımız da bu bayramı və onunla bağlı ənənələri yaşatmaqda və gələcək nəsillərə ötürməkdədir. Yaxın zamanlarda Qarabağın işğal olunmuş yer-yurdlarının tezliklə azad olunacağına və soydaşlarımızın da bu əziz bayramı doğma el-obalarında könül xoşluğu ilə keçirəcəyinə böyük ümid bəsləyirik.

İşin nəticəsi: Qarabağdan qeydə alınmış folklor mətnlərindən aydın olur ki, bu bölgədə Novruz bayramı tarixən özünəməxsusluqluqla, sevgi və coşğunluqla qeyd edilib. Bu gün həmin xoş-əhval ruhiyyə o qədər də hiss olunmasa da qarabağlılar Novruz ənənəsini davam etdirirlər.

İşin elmi yeniliyi: Tədqiqat işi Qarabağda tarixən keçirilən Novruz bayramının bir çox məqamlarına işıq salaraq, spesifik cəhətləri aşkarlayır.

İşin tətbiqi əhəmiyyəti: Tədqiqatdan ali məktəblərin filologiya fakültələrində istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Abdulla, B. (2004). Mərasim folkloru. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, I cild (şifahi xalq ədəbiyyatı), Bakı: Elm, səh. 98-164
2. Babək, A. (2011). Azərbaycan folklorunda su ilə bağlı inanclar. Bakı: Nurlan, 212 səh
3. Bağdadbəyov, C. (2002). Xatirələr və etnoqrafik qeydlər, Bakı: “Qapp Poliqraf, 128 səh
4. Boratav, P. N. (2018). Türk folkloruna dair 100 sual. (İnanclar, adət və mərasimlər, oyunlar), Tərcümə edən, ön sözün, qeyd, izah və şərhlərin müəllifi Sevinc Əliyeva, Bakı: Elm və təhsil, 336 səh.
5. Bu yurd bayquşa qalmaz. (1995). Toplayıb tərtib edənlər: Vəli Nəbioğlu, Muxtar Qaradaşlı, Əfzələddin Əsgər. Bakı: Yazıçı, 240 səh
6. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, I. (2012). Bakı: Elm və təhsil, 464 səh
7. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IV. (2013). Bakı: Elm və təhsil, 460 səh
8. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, V. (2013). Bakı: Zərdabi LTD MMC, 452 səh
9. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VI. (2013). Bakı: Zərdabi LTD, 468 səh

10. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, VII. (2014). Bakı: Zərdabi LTD, 444 səh
11. Qarabağ: folklor da bir tarixdir, IX. (2014). Bakı: Zərdabi LTD MMC, 402 səh
12. Qasımova, S. (2018). Azərbaycanda Novruz ənənə və inancları, Bakı: Elm və təhsil, 188 səh
13. Xəlil. A. (2013). Qarabağın mərasim folkloru. Qarabağ folkloru: problemlər, perspektivlər mövzusunda II Respublika Elmi konfransının materialları. Ağcabədi şəhəri, 15 noyabr 2013-cü il. Bakı: Nurlan, səh. 26-41
14. Nəbiyeva, A. (2015). Qarabağda Novruz adətləri, “Azərbaycan folklor nümunələrində milli-mənəvi dəyərlərin təcəssümü” mövzusunda Respublika elmi konfransının materialları, Bakı: Elm və təhsil, səh. 136-146
15. Şaiq, A. (1978). Əsərləri, V cild, Bakı: Yazıçı
16. Təhmasib, M.H. (1966). Adət, ənənə, mərasim, bayram. “Ədəbiyyat və incəsənət qəz., 12 mart
17. Yaqubqızı, M. (2016). Azərbaycan folklorunda tolerantlıq və multikulturalizm (Şəki-Zaqatala bölgəsində yaşayan xalqların və etnik qrupların folklor örnəkləri əsasında), Bakı: Elm və təhsil, 184 səh
18. Yoloğlu, G. (2018). Türk xalqlarının mərasim sistemində Novruzun yeri (tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı: Sabah, 386 səh
19. azkurs.org
20. www.dosye.org

